

hembygd via skillnader i hur olika etniska grupper skildrar en amerikansk storstad, till medeltidens sätt att med kartor fulla med bilder och andra symboler porträttera världen. En viktig iakttagelse är här att även kartans tomrum och ”tystnader”, det som medvetet utelämnas av kartritaren, kan vara nog så informativt som det som faktiskt återges.

Staffan Helmfrid diskuterar i sin artikel kartografins roll inom geografifämnet, och Clas Tollin, Olof Karsvall och Mats Höglund följer upp detta genom att inledningsvis i sin artikel om äldre geometriska kartor slå fast att ”kartor är överlägsna alla andra sätt för att redovisa och analysera rumsliga geografiska sammanhang”. En mer kritisk ansats till kartan som geografiskt källmaterial presenterar Elisabeth Gräslund Berg som utifrån ett genusperspektiv diskuterar vilka människor och aktiviteter som blir synliga, och vilka som inte så tydligt framträder, i de äldre lantmäterikartorna. Ett kritiskt perspektiv på kartans sätt att representera verkligheten återfinns också hos Tomas Germundsson, som i en diskussion baserad på såväl lantmäteriakter från 1700-talet som planeringskartor från 2000-talet särskilt framhåller kartans maktperspektiv.

Två av artiklarna diskuterar kartans roll i arkeologisk forskning: Anne-Sofie Gräslund gör en översikt över kartors olika användningsområden inom arkeologin medan Daniel Löwenborg utifrån sin forskning om Västmanlands järnålder diskuterar vilka nya möjligheter som den tekniska utvecklingen av GIS (geografiska informationssystem) erbjuder. Av båda artiklarna framgår att kartor av olika slag spelar en mycket viktig roll i den nutida arkeologin.

Inom etnologin har kartan under senare tid haft en mer undanskymd roll. Nils-Arvid Bringéus blickar i sin artikel tillbaka på ett antal etnologers omfattande arbete från 1930-talet och framåt med *Atlas över svensk folk-kultur*, men berör också den utveckling som följde under andra hälften av 1900-talet, då etnologin tydligt tog avstånd från den tidigare så etablerade kartanvändningen. ”Kritiken riktades visserligen inte mot kartorna per se utan främst mot diffusionsforskningen som byggde på kartering”, konstaterar Bringéus. Även Birgitta Svensson blickar tillbaka, och riktar uppmärksamheten mot en avhandling som fick stort inflytande inom etnologin, nämligen Börje Hanssens *Österlen* från 1952, och diskuterar här särskilt Hanssens sätt att presentera sina resultat i form av kartor.

En förnyad diskussion om kartans användbarhet utgör onekligen en särskild utmaning inom etnologin.

Bringéus påpekar att han inte kan skönja någon renässans för kartorna i svensk etnologi. Svensson framhåller att Hanssens analysmetoder än idag har aktualitet, men hon ser få som följer i hans fotspår när det gäller användningen av kartor.

I andra discipliner, där kartans roll som förmedlare av kunskap är stark, och där kartor inte betraktas som något som tillhör det förflutna, framstår behovet av en kontinuerlig diskussion om kartanvändning, dess möjligheter och begränsningar, som en mer självklar angelägenhet. Ett tvärvetenskapligt utbyte av erfarenheter och tolkningar av kartornas användning och betydelse är av värde för alla som använder kartor i sin forskning, men också för alla oss som aldrig upphör att fascineras av kartor. Volymen *Kartan i forskningens tjänst* har sin främsta styrka i att den ger plats för ett tvärvetenskapligt kunskapsutbyte, med användningen av kartor som gemensamt prisma.

Katarina Saltzman, Göteborg

Inger Larsson: *Millefolium, rölika och näsegräs: medeltidens svenska växtvärld i lärd tradition*. Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien, Stockholm 2009. 256 s., ill. ISBN 978-91-85205-83-7.

Hösten 2010 deltog jag i en exkursion till Alvastra kloster, där vi skulle fånga rudor för DNA-analyser, som en del av ett pågående etnobiologiskt och kulturzoologiskt forskningsprojekt. Även kulturhistorisk forskning måste uppdatera sina metoder. Det finns tre vattensamlingar vid ruinerna, kanske de samma som omtalas som odlingsdammar för fisk i källor från 1500-talet (*Ruuddamm* nämns vid Alvastra 1548) och vilka dessutom är markerade på en karta över Alvastra kloster från 1639. I bästa fall är de rudor som alljämt finns i dessa dammar en reliktpopulation från katolsk tid då rudodling förekom vid vissa kloster men också vid större gårdar i södra och mellersta Sverige. Runt dammarna i Alvastra växte ymnigt med ståtliga exemplar av pestskräp (*Petasites hybridus*), en art som i det allmänna medvetandet kanske mer än någon annan växt förknippats med monastisk medicinalväxtodling i Sverige. En kollega noterade genast att ”det måste vara en klosterväxt” som odlades som medicin mot pesten. Det finns dock inga skriftliga belägg för att den verkligen skulle ha införts till Sverige av munkar under medeltiden, än mindre att den skulle ha ordinerats som pestmedicin, en uppgift

som det oaktat repeteras i botanisk litteratur med kulturhistoriska uppgifter. Det är ett exempel på vad jag med en term lånad från filologin kallar en *spökuppgift* (jfr *Svenska Landsmål och Svenskt Folkliv* 1998, s. 133ff.) som traderas i litteraturen, vanligen utan någon egentlig känd ursprunglig källa. Trädgårdshistoriker kallar det, med ett användbart begrepp, för en kompendietradition som förmedlas genom litteraturen och sådana är vanliga när det gäller ”medeltida klosterväxter”.

Källkritik är inte alltid den ekonomisk-botaniska handbokslitteraturens styrka, och tyvärr fortsätter den här typen av ostrykta spökuppgifter att valsa runt i litteraturen, även i senare års etnobotaniska uppslagsverk där tillfället fanns att rensa ostrykt och inlånat litterärt gods från sådant som faktiskt kan kontextualiseras på inhemsk grund. Ävenledes Arvidh Månsons *En mycket nyttigh Örta-Book* – vanligen i 1642 års upplaga eftersom den finns tillgänglig i facsimil – utnyttjats ofta fastän den helt saknar källvärde (som Gunnar Eriksson visade i sin studie av botanikens historia från 1969) för forskning om svenska förhållanden.

Just uppgifter rörande den monastiska trädgårdskulturen har uppenbarligen en stark dragningskraft, men som Inger Larsson i föreliggande arbete klart kan visa, saknar stöd i befintligt skriftligt källmaterial. Vad som faktiskt odlades i de svenska klosterträdgårdarna vet vi inte, framhåller hon med rätta. Hon manar också till försiktighet med den välkända bevarade ritningen från 800-talets St Gallens klosterplan, eftersom vi inte vet i vilken utsträckning den realiserades. De bevarade svenska läkeböckerna, med sina många medikamenter från växtriket, är översättningar och kan inte tjäna som källor för inhemskt växtkunnande. Inte ens läkebok 7 i Klemmings utgivna samling *Läke- och örtaböcker från Sveriges medeltid* (1883–1886), som länge attribuerats till ”en praktiserande läkares anteckningar” håller måttet, utan visar sig till stora delar vara en ordagrann översättning av *Christiern Pedersens Legebog* tryckt 1533. Pedersens bok bygger, som Larsson anmärker, i sin tur på en rad kontinental förlagor. Odling förekom säkert, men vi vet inte vilka växter som fanns där, och vi kan inte med säkerhet fastställa att sådana arter skulle leva kvar på platsen.

Pestskråpen vid Alvastra är sannolikt av mycket yngre datum och har förmodligen inget med munkarna att göra. Uppgiften om pestskråp som pestmedicin är betydligt yngre och går tillbaka till den tyske läkaren och örtaboksförfattaren Leonard Fuchs 1549, och repeteras sedan av andra ofta återopade men osjälvtän-

diga författare som John Gerhard 1597. I själva verket har pestskråp odlats vid dammar för att skydda ankor och gässlingar från predatorer, men framför allt som medicin mot vissa svinsjukdomar, något som är belagt på kontinenten sedan renässansen och i Sverige först från 1700-talet och fram till andra världskriget. Det var bönder, inte munkar, som odlade pestskråp. Det kan nämnas att pestskråp över huvud taget inte omnämns i det medeltida materialet på svenska.

Inger Larsson är språkvetare, nordist, och har tidigare avhandlat yngre växtnamnsmaterial i en avhandling och i ett par artiklar. Här har hon tagit sig an de många växtnamn, närmare 500 visade det sig, på svenska som förekommer i skriftlig dokumentation från medeltiden, i grova drag fram till 1520, den gräns som SAOB sätter för modern svenska. Merparten av växtnamns materialet är uppenbarligen översättningsnamn och speglar därför knappast något folkligt språkbruk. Som undertiteln visar handlar det om en ”lärd” växtnamns tradition. Uppenbarligen har bara ett litet antal benämningar med förankring i allmogens folkbiologiska uppfattningar bevarats i svenskspråkiga skriftliga källor. Förvånansvärt få – ”en handfull av de medeltida svenska växtnamnen har visat sig vara folkliga med inhemsk anknytning” – uppger hon nämligen. Dit hör *byttogräs* för älggräs, *baggsöta* för den norska gentianan, *brakhvider* för brakved, *dunkäfle* för kavedun, *groblad* och *vägghreda* för groblad, *getapors* för skvattram, *tangh* för blåstång och möjligen andra tångarter, samt några till. Måhända undervärderar författaren betydelsen av bandtång (*Zostera marina*) i sin analys av begreppet *tangh* när hon hävdar att den haft jämförelsevis marginell betydelse i allmogens behållning. Den har åtminstone på 1700-talet använts som taktäckning i vissa kustområden, som stoppning i dynor på Gotland, vid tätning i träväggar och för inpackningar av glas och porslin. I angränsande delar av nordvästra Europa har den haft ytterligare användningsområden.

Några egentliga örtaböcker med illustrationer som vi känner från kontinenten finns inte på fornsvenska. Medeltida läkeböcker på svenska innehåller däremot ett förvånansvärt stort antal växter och merparten av dem tycks gå att identifiera, även om försiktighet i attribuering av alla växtnamn i äldre källor är av nöden. Larsson listar dem alla med textutsnitt och översättningar till modern svenska. Mästerroten rekommenderades mot bröstvärk och andfäddhet, kransborre ansågs bra mot hosta och andtäppa, medan man skulle bota spetälska med blommorna och knopporna av korstörel. Så kan man läsa om växt efter växt. Allt prydligt uppställt och

arrangerat efter nutida vetenskapliga benämningar, vilket gör det lätt att hitta i boken. De språkliga utredningarna är viktiga och kommer att ha betydelse för framtida forskning. Vi kan emellertid inte dyka ner i tidsdjupet med en förhoppning om att kunna kika in i medeltidsmänniskornas värld av lokala kunskaper om växter i Sverige. Etnobiologin har därför inte så mycket att hämta i det källmaterial som framhålls här. Larsson gör en mycket nyttig genomgång av de bevarade skriftkällorna, och utreder hur de är avhängiga utländska förlagor. Läkeböckerna är, som Larsson och flera med henne tidigare visat, översättningslitteratur och har mera lärdoms- och medicinalhistoriskt intresse än etnobiologiskt. Larsson har källkritiskt låtit granska de bevarade handskrifterna (och handskriftsutgåvorna) som återger medicinska uppgifter med definierat ört-

material. Den enda källkategori som har något att säga om äldre tiders förhållande till växter och växtdelar (bast, ollon) i Sverige är medeltidslagarna, där en del träd figurerar, men också ag, hassel, pors, starr, vass och vissa odlingsväxter. Det är växter av ekonomisk betydelse, något som också speglas i lagtexterna. Ett material som inte beaktats här, och som sannolikt skulle ge en viss inblick i medeltida folkligt växtnamnsskick, är ortnamnen, men det är en annan uppgift.

Inger Larssons bok om de medeltida svenska växtnamnen i lärd tradition är en mycket vacker bok, rikt illustrerad (mestadels hämtat ur *Ortis sanitatus*), och snyggt formgiven. Texten är tillgänglig och boken är underhållande att läsa, och rekommenderas alla med allmänt intresse för växters kulturhistoria.

Ingvar Svanberg, Uppsala